AKCJA PRZESIEDLEŃCZO-OSIEDLEŃCZA W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM (MAJ-PAŹDZIERNIK 1947 ROKU)

Kwestia ukraińska należała do najważniejszych aspektów polskiej polityki narodowościowej po lipcu 1944 r. Powstanie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) i zdobycie przez niego władzy na wyzwolonych spod okupacji niemieckiej terenach umożliwiło realizację programu społeczno-politycznego opartego na ogłoszonym 22 lipca 1944 r. „Manifeście”¹. Jednym z jego głównych założeń było dążenie do radykalnej zmiany struktury narodowościowej Polski. Pierwotna koncepcja dotyczyła uregulowania granicy polsko-radzieckiej według kryterium etnicznego. Wyznaczony umową z 26 lipca 1944 r. nowy kordon graniczny nie spełniał jednak tego kryterium². W „Polsce Lubelskiej” pozostawali nadal przedstawiciele innych narodowości, w tym najliczniejsi Ukraińcy (ok. 650-700 tys.), zamieszkujący województwo lubelskie, krakowskie i okręg rzeszowski.

PKWN, dążąc do rozwiązania problemu obecności Ukraińców w Polsce, 9 września 1944 r. podpisał z Ukraińską Socjalistyczną Republiką Radziecką umowę o wymianie ludności³. Na jej podstawie miało dojść w krótkim czasie do całkowitego i dobrowolnego ich przesiedlenia. W rzeczywistości akcja przesiedleńcza

.....
Mgr Grzegorz PAWLIKOWSKI jest
asystentem w Katedrze Politologii
na Uniwersytecie Rzeszowskim.
gkpawlikowski@onet.eu

¹ *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego do Narodu Polskiego*, załącznik do Dz. U. 1944, nr 1.

² Porozumienie między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy państwowej: *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenia Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946*, [red.] E. Misilo, Warszawa 1996, t. 1, s. 17-18; ostatecznie umowę o polsko-radzieckiej granicy państwowej podpisano 16 sierpnia 1945 r. w Moskwie. Zob. Umowa między Rzeczypospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o polsko-radzieckiej granicy państwowej: *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenia Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946*, [red.] E. Misilo, Warszawa 1999, t. 2, s. 178-180.

³ Układ między PKWN a rządem USRR w sprawie przesiedlenia ludności ukraińskiej z terytorium Polski do USRR i obywateli polskich z terytorium USRR do Polski z 9 września 1944 r.: Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), zespół 707 – Wojewódzki Oddział Państwowego Urzędu Repatriacyjnego (PUR) 1944-1951, sygn. 280, bp.

(dobrowolna i przymusowa) natrafiła na wiele przeszkód i trwała od października 1944 do marca 1947 r.⁴ Przedłużanie się przesiedleń (ok. 480 tys. osób) wymusiło na władzach uzupełnienie realizowanej polityki narodowościowej o zagadnienia oświatowe, religijne (Kościół greckokatolicki i prawosławny), ekonomiczne i polityczne. Przeprowadzoną w 1947 r. akcję „Wisła” należy rozpatrywać w kontekście realizacji komunistycznej wizji polityki narodowościowej i dążenia władz do likwidacji kwestii ukraińskiej w dotychczasowym jej kształcie.

Akcja przesiedleńczo-osiedleńcza należy do najmniej znanych i zbadanych aspektów operacji „Wisła”. Badacze stosunków polsko-ukraińskich skupiali się dotychczas przede wszystkim na obszarze województwa rzeszowskiego, na przebiegu walk, sytuacji Kościoła prawosławnego i greckokatolickiego, statystyce przesiedlonych, sytuacji przesiedleńców na Ziemiach Odzyskanych, czy Centralnym Obozie Pracy w Jaworznie. Artykuł ma na celu częściowo wypełnić tę lukę w dotychczasowych badaniach stosunków polsko-ukraińskich.

Obecność ok. 40-45 tys. Ukraińców w 1947 r. w województwie lubelskim była wynikiem niekonsekwentnie przeprowadzonej akcji przesiedleńczej do USRR; od października 1944 do marca 1947 r. z województwa lubelskiego do USRR przesiedlono (dobrowolnie i przymusowo) ok. 200 tys. osób⁵. Równoległe z rozpoczęciem przymusowych przesiedleń przez oddziały Grupy Operacyjnej (GO) „Wisła”⁶ na ich miejsce zamierzano osiedlić ludność polską.

Przymusowe wysiedlenia rodzin ukraińskich i polsko-ukraińskich oraz osadnictwo ludności polskiej miały umożliwić zdobycie i utrwalenie wpływów władz polskich oraz zagospodarowanie opuszczonych terenów. W województwie lubelskim największą rolę propagandową, agitując chętnych do akcji osadniczej, odgrywały powołane 11 czerwca 1947 r. przez wojewodę Władysława Różgę⁷ komitety (wojewódzki i powiatowe) ds. przesiedleńczo-osiedleńczych⁸.

• • • • •

⁴ Zob. J. Pisuliński, *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944-1947*, Rzeszów 2009.

⁵ G. Pawlikowski, *Przesiedlenia ludności ukraińskiej z województwa lubelskiego do USRR (październik 1944 r. –marzec 1947 r.)*, „Nowa Ukraina. Zeszyty Historyczno-Politologiczne” 2009, s. 39-57.

⁶ W skład Grupy Operacyjnej „Wisła” wchodziły 6, 7, 8, 9 Dywizja Piechoty (DP), Dywizja Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, wydzielone jednostki specjalne, oraz odwód. Razem z oddelegowanymi funkcjonariuszami Milicji Obywatelskiej (700 osób), Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego i Służby Ochrony Kolei. GO „Wisła” liczyła około 21 tys. osób, nie wliczając w to żołnierzy Wojsk Ochrony Pogranicza zabezpieczających strefę nadgraniczną i eskadry samolotów szturmowych IL-2. W skład kombinowanej: 6 DP wchodziła 6 DP i 2 pułk piechoty (pp) – 1939 żołnierzy; 7 DP: 7 i 11 pp – 2549, 8 DP: 1, 8, 10 pułk piechoty – 2571, 9 DP: 3, 4, 5, 14, 28, 30 pp. – 2779. Dywizja Wojska Bezpieczeństwa Wewnętrznego: 1 Brygada Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego „Zamość”, 2 Brygada WBW „Tarnów”, 3 Brygada Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego „Rzeszów” (4623 żołnierzy, w tym 333 oficerów, 817 podoficerów i 3473 szeregowców). Jednostki specjalne: 1 pułk samochodowy (297 żołnierzy), 5 Pułk Saperów (460) i 1 Eskadra Lotnicza. Odwód dowódcy GO „Wisła” stanowił 12 pp (948 żołnierzy).

⁷ Rozporządzenie wojewody lubelskiego z 11 czerwca 1947 r. w sprawie powołania wojewódzkiego i powiatowych komitetów ds. przesiedleńczo-osiedleńczych oraz wojewódzkiego i powiatowych pełnomocników ds. przesiedleńczo-osiedleńczych: APL, zespół Urząd Wojewódzki Lubelski-Wydział Społeczno-Polityczny (UWL-WSP), sygn. 64, k. 1; Wojewoda wydał je na podstawie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej (tekst jednolity: Dz. U. 1936, nr 80, poz. 555).

⁸ W skład wojewódzkiego komitetu przesiedleńczo-osiedleńczego wchodził: 1) wojewoda, 2) wojewódzki pełnomocnik ds. przesiedleńczo-osiedleńczych jako zastępca, oraz członkowie: 3) przewodniczący wojewódzkiej rady narodowej, 4) przedstawiciel dowódcy okręgu wojskowego, 5) szef wojewódzkiego UBP, 6) wojewódzki komendant MO, 7) dyrektor wojewódzkiego oddziału PUR, 8) prezes wojewódzkiego zarządu Stronnictwa Ludowego, sekretarz wojewódzkiego komitetu Polskiej Partii Robotniczej (PPR), 10) sekretarz wojewódzkiego komitetu Polskiej Partii Socjalistycznej, 11) prezes wojewódzkiego zarządu Związku Samopomocy Chłopskiej, 12) kierownik wydziału rolnictwa i reform rolnych; w skład powiatowego komitetu ds. akcji przesiedleńczo-osiedleńczej wchodził: 1) starosta powiatowy jako przewodniczący; 2) powiatowy pełnomocnik ds. przesiedleńczo-osiedleńczych jako zastępca, oraz członkowie 3) przewodniczący powiatowej rady narodowej, 4) szef powiatowego UBP, 5) komendant powiatowy Milicji Obywatelskiej, 6) przedstawiciel PUR, 7) prezes powiatowego zarządu Stronnictwa Ludowego, 8) sekretarz powiatowy PPR, 9) sekretarz powiatowego komitetu Polskiej Partii Socjalistycznej, 10) prezes powiatowego zarządu Związku Samopomocy Chłopskiej, 11) kierownik referatu rolnego starostwa powiatowego.

Mimo formalnie cywilnego charakteru, odpowiedzialnym za ich utworzenie i działalność był szef sztabu 3. Pomorskiej Dywizji Piechoty (DP) płk Nikodem Kunderewicz, a opracowaniem instrukcji i regulaminów działania (do 13 czerwca 1947 r.) jego zastępca – mjr Aleksander Bałysz⁹. Pełnomocnikiem wojewody ds. akcji przesiedleńczo-osiedleńczej mianowany został Jan Gilas. Przewidywano wysiedlenie przez oddziały GO „Wisła” około 30 tys. osób (z powiatu białskiego – 8977 osób; włodawskiego – 6324, hrubieszowskiego – 6605, tomaszowskiego – 4840, biłgorajskiego – 2400 i chełmskiego – 1350)¹⁰, a na ich miejsce planowano osiedlić 15 000 rodzin polskich¹¹.

Tabela 1. Ramowy plan osiedleń w województwie lubelskim

Powiat	Planowana liczba osiedlonych rodzin	Powiat, z którego planowano osiedlić ludność polską
tomaszowski	3200	biłgorajski, krasnostawski i wewnętrznie
hrubieszowski	3800	kraśnicki, puławski, biłgorajski i wewnętrznie
włodawski	2500	radzyński, lubartowski i łukowski
chełmski	1500	lubelski i wewnętrznie
białski	2000	siedlecki, łukowski i wewnętrznie
biłgorajski	1000	zamojski i wewnętrznie
zamojski	1000	wewnętrznie

Źródło: Instrukcja do powiatowych pełnomocników do akcji przesiedleńczo-osiedleńczej: APL, 726, 99, bp; Wykaz przesiedlonych rodzin i osób od 1 do 22 czerwca 1947 r. w powiecie włodawskim: APL, UWL-WSP, 65, k. 14.

Największą liczbę rodzin (ok. 50%) planowano osiedlić na obszarze najbardziej zagrożonym działalnością Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii (powiaty hrubieszowski i tomaszowski), najmniejszą w powiatach o stabilniejszej sytuacji politycznej¹².

W pierwszej kolejności postanowiono przeprowadzić przy pomocy oddziałów 3. DP akcję wysiedleńczą w powiecie tomaszowskim (20 czerwca – 16 lipca), hrubieszowskim (20 czerwca – 20 lipca), Grupy Północ w powiecie białskim (25 czerwca – 20 lipca) i włodawskim (2 czerwca – 10 lipca). Za wysiedlenia w powiecie biłgorajskim odpowiedzialne były pododdziały 7 DP¹³. Liczbę ludności wysiedlonej w ramach akcji „Wisła” prezentuje Tabela 2.

• • • • •

⁹ Plan kombinowany akcji zwalczania band, przesiedleńczej, osiedleńczej oraz żniwnej na terenie wschodniej i południowej części województwa lubelskiego: Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (CAW) zespół IV.521.3 – 3 Dywizja Piechoty, 76, k. 81-83.

¹⁰ Plan przeprowadzenia przesiedlenia ludności ukraińskiej z terenów wschodnich województwa lubelskiego: CAW.IV.521.3, 76, k. 91.

¹¹ Instrukcja do powiatowych pełnomocników do akcji przesiedleńczo-osiedleńczej: APL, zespół 726 – Starostwo Powiatowe w Lubartowie, 99, bp; Instrukcja dla powiatowych pełnomocników do akcji przesiedleńczo-osiedleńczej na powiatach nasiedlonych przez osadników.: APL, UWL-WSP, 64, k. 5; Wykaz przesiedlonych rodzin i osób od 1 do 22 czerwca 1947 r. w powiecie włodawskim: APL, UWL-WSP, 65, k. 14.

¹² Instrukcja dla Powiatowych Pełnomocników do akcji przesiedleńczo-osiedleńczej: Archiwum Państwowe w Lublinie, oddział w Radzynie Podlaskim (APL-R), zespół 6 – Starostwo Powiatowe w Radzynie Podlaskim, k. 18-20.

¹³ Zob. M. Juchniewicz, *Udział 7 Łużyckiej Dywizji Piechoty w akcji „Wisła”. Walki z bandami UPA*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1962, nr 4, s. 3-30.

Tabela 2. Ludność wysiedlona z województwa lubelskiego w ramach akcji „Wisła” na Ziemię Odzyskane. Stan z 23 października 1947 r.

Powiat	Przesiedlono		%	Pozostało	
	rodzin	osób		rodzin	osób
bialski	2185	6740	19,9	283	1122
biłgorajski	181	580	1,7	745	2130
chełmski	854	3163	9,3	582	1766
hrubieszowski	2361	9472	27,9	67	183
tomaszowski	2159	7264	21,4	388	960
włodawski	1944	6727	19,8	228	450
razem	9684	33946	100,0	2293	6611

Źródło: Zestawienie ludności ukraińskiej przesiedlonej i pozostałej na terenie województwa lubelskiego. Stan z dnia 23 października 1947 r.: APL, UWŁ-WSP, 65, k. 70, 76, 78, 79, 81-83.

Z województwa lubelskiego na Ziemię Odzyskane przesiedlone zostały 9684 rodziny – 33 946 osób. Największą liczbę ludności przesiedlono z powiatów hrubieszowskiego (27,9%), najmniejszą z powiatów biłgorajskiego (1,7%) i chełmskiego (9,3%). Dwa ostatnie powiaty nie zostały objęte przymusowymi wysiedleniami w 1946 r.¹⁴ W trakcie wysiedleń zdarzały się również przypadki zakwalifikowania do wysiedlenia miejscowej ludności polskiej. Przykładem może być stacja kolejowa w Werbkowicach, z której między 18 a 26 czerwca 1947 r. komisja przesiedleńcza zawróciła 274 takie osoby¹⁵. Zjawisko to przybrało takie rozmiary, że poseł Polskiego Stronnictwa Ludowego Stanisław Wójcik proponował powołać specjalną komisję sejmową dla zbadania tej sprawy. W złożonym wniosku podkreślał, że o wysiedleniu często decydują funkcjonariusze Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (np. w Włodawie) pochodzenia ukraińskiego¹⁶.

Z punktu widzenia założeń akcji „Wisła” jednym z najważniejszych zagadnień była liczba pozostałej ludności ukraińskiej. Oszacowano ją na około 6500 osób, rozproszonych po całym obszarze województwa. Najwięcej z nich zamieszkiwało w powiecie biłgorajskim¹⁷ i chełmskim, najmniej we włodawskim. Należy jednak zaznaczyć, że przedstawiane w następnych miesiącach dane wykazywały tendencję rosnącą, co wynikało ze stabilizacji stosunków społeczno-politycznych, zwiększonych możliwości pracy administracji i nadzoru ze strony organów bezpieczeństwa publicznego.

Transporty z wysiedloną ludnością odchodziły z punktów zbornych umieszczonych na węzłach kolejowych w Bełtcu (5 pp), Werbkowicach i Hrubieszowie (3 i 14 pp), Bugu Włodawskim, Chełmie i Chotyłowiu. Oprócz nich funkcjonowały jeszcze punkty rejestra-

• • • • •

¹⁴ G. Pawlikowski, *Polityka władz wobec ukraińskiej mniejszości narodowej w województwie lubelskim (lipiec 1944 r.–marzec 1947 r.)*, „Polityka i Społeczeństwo” 2009, nr 6, s. 73-82; G. Pawlikowski, *Przesiedlenia ludności ukraińskiej...*, s. 39-57.

¹⁵ T. Skrzyński, *Akcja „Wisła” w świetle akt Ludowego Wojska Polskiego*, „Czasy Najnowsze” 2001, s. 175-176.

¹⁶ Wniosek nagły posłów Polskiego Stronnictwa Ludowego w przedmiocie powołania specjalnej Komisji Sejmowej dla zbadania sprawy wysiedleń obywateli polskich z terenu powiatów: Przemysł, Włodawa, Tomaszów Lubelski, Zamość, Hrubieszów, Biłgoraj, oraz Nowy Sącz, zgłoszony 4 lipca 1947 r. przez posła Wójcika. cyt. za *Opozycja parlamentarna w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym 1945-1947*, [red.] R. Turkowski, Warszawa 1997, s. 112-114; W 1947 r. w województwie lubelskim pracowało 629 funkcjonariuszy UB, w tym 28 Ukraińców (4,45%). K. Czubara, *Bezpieka. Urząd Bezpieczeństwa na Zamojszczyźnie*, Zamość 2003, s. 139.

¹⁷ Jedną z przyczyn pozostawienia ludności ukraińskiej w powiecie biłgorajskim była postawa sołtysów, np. w Korchowiu (gmina Książpol) wójt przekonał żołnierzy, że Ukraińców nie ma w tej miejscowości. Zob. M. Boltryk, *Zostało w pamięci*, „Przegląd Prawosławny” 2005, nr 5 (239), s. 20-22.

cyjno-załadunkowe w Tomaszowie Lubelskim, Chełmie, Włodawie i Białej Podlaskiej¹⁸. Statystykę przesiedleńczą prezentuje Tabela 3.

Przedstawione dane wskazują etapy akcji przesiedleńczej trwającej od początku maja (powiat biłgorajski) do końca sierpnia 1947 r. (powiat hrubieszowski). Przeciętnie jeden transport kolejowy zabierał 344 osoby. W związku z pozostawieniem części mienia przez wysiedlanych zdarzały się przypadki szabrownictwa¹⁹.

Władze zdawały sobie sprawę z mankamentów prowadzonej akcji wysiedleńczej. 9 lipca 1947 r. w każdym pułku powołano tzw. grupy kontrolne, zadaniem których było sprawdzanie, czy na terenie ich odpowiedzialności nie ma osób przeznaczonych do wysiedlenia, kontrola akcji wysiedleńczej i osiedleńczej, nadzór nad organizowaniem lokalnych struktur Ochotniczych Rezerw Milicji Obywatelskiej (ORMO) oraz zabezpieczenie mienia poukraińskiego²⁰.

Chętni do osadnictwa mieli zgłaszać się w odpowiednich terytorialnie oddziałach Państwowego Urzędu Repatriacyjnego²¹. Warunkiem objęcia gospodarstwa było zaopatrzenie się w urzędzie gminy w odpowiednie zaświadczenia (o statusie rolnika, wielkości arealu ziemi i stanie posiadanych zabudowań) i wymeldowanie się.

Na podstawie otrzymanego zaświadczenia chętni mieli otrzymać ziemię i zobowiązać się do jej zagospodarowania. Celem osadnictwa polskiego była zmiana charakteru etnicznego obszaru, zdobycie przez PPR zwolenników oraz propagandowe wykorzystanie akcji. Świadczy o tym koncepcja doboru ludności osadniczej, którą mieli tworzyć biedota wiejska, członkowie PPR, SL i rodziny po zamordowanych „demokratach”, zdemobilizowani, uczestnicy walki zbrojnej o wolność i demokrację, „element bojowy i zdrowy”; oraz „element posiadający przynajmniej minimalne środki do zagospodarowania”. Na terenach przyległych do miejsc osiedlenia postanowiono nadawać ziemię w pierwszej kolejności uchodźcom z powiatu, pogorzelcom, grupom zorganizowanym i repatriantom, którzy dotychczas nie otrzymali ziemi, a o nią się ubiegali. Około 30% arealu ziemi z gospodarstw poukraińskich panowano przeznaczyć na tzw. upelnorolnienie. Określono również zasady ścisłej współpracy z oddziałami wojska polskiego, jednostkami i członkami Milicji Obywatelskiej, ORMO i UBP²².

Za akcję organizowania akcji osiedleńczej w skali powiatu odpowiadały oddziały wojska; w powiecie białskim – 11 pp, włodawskim i chełmskim – 49 pp, hrubieszowski, tomaszowski i biłgorajski – 3 DP. Akcję osiedleńczą planowano zakończyć do 25 sierpnia 1947 r.²³ Dane dotyczące jej wyników prezentuje Tabela 4.

• • • • •

¹⁸ Punkt zbiorczy w Bełczu funkcjonował od 28 kwietnia do 16 sierpnia 1947 r., kierownikiem był naczelnik tomaszowskiego oddziału PUR Eugeniusz Gielert. Obsługa punktu składała się z 6 pracowników PUR-u, 2 pracowników z gminy Bełzec odelegowanych przez Starostwo Powiatowe w Tomaszowie Lubelskim; Punkt rejestracyjno-załadunkowy w Bugu Włodawskim funkcjonował od 4 czerwca do 16 sierpnia, kierownikiem był naczelnik oddziału PUR w Chełmie Aleksander Sobolewski; Punkt rejestracyjno-załadunkowy w Chotyłowiu funkcjonował od 30 czerwca do 30 lipca 1947 r. zob. B. Bobusia, *Warunki przesiedlenia w ramach akcji „Wisła”*, [w:] *Akcja „Wisła”. Przyczyny, przebieg, konsekwencje* [red.] B. Bobusia, Przemysł 2007, s. 203, 218-219.

¹⁹ Wykaz szabrowników: Archiwum Państwowe w Zamościu, zespół 5 – Starostwo Powiatowe w Tomaszowie Lubelskim, 152, k. 24.

²⁰ W skład grup kontrolnych wchodził dowódca, zastępca ds. politycznych, oficer informacji, funkcjonariusz UB, 30 żołnierzy. zob. Rozkaz z 9 lipca 1947 r.: CAW.IV.521, 3, 79, k. 26-27; 60% członków ORMO mieli stanowić mężczyźni posługujący się bronią część z nich stanowić mieli zdemobilizowani specjalnie do tego celu żołnierze. Liczba członków ORMO od 15 czerwca do 10 lipca 1947 r. wzrosła z 6198 do 7438 osób (przybyło 1268, ubyło 28). Meldunek sytuacyjny za okres 1 czerwiec-1 sierpień 1947 r. Wykaz stanu MO w powiatach objętych akcją przesiedleńczo-osiedleńczej, oraz stan ORMO z 4 lipca 1947 r., Stan liczbowy ORMO za czerwiec i lipiec 1947 r.: AIPN-VV, zespół – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego-Gabinet Ministra, sygn. 269 A, k. 20, 25-26.

²¹ Ogłoszenie: APL, 726, 99, bp.

²² Wytyczne z dnia 24 maja 1947 r. dla Powiatowych Komitetów PPR w sprawie akcji Osiedleńczo-Przesiedleńczej na gospodarstwach poukraińskich wydane przez Wojewódzkiego Pełnomocnika ds. akcji Osiedleńczo-Przesiedleńczej i sekretarza PPR w Rzeszowie Kalinowskiego: APL, UWL-WSP, 64, k. 11-17.

²³ Plan kombinowany akcji zwalczania band, przesiedleńczej, osiedleńczej, oraz zniwnej na terenie wschodniej i południowej części województwa lubelskiego: CAW.IV.521, 3, 76, k. 81-83.

Tabela 3. Wykaz transportów z wysiedlaną ludnością wraz z inwentarzem żywym z województwa lubelskiego

Rejon	Transporty			Data		Osoby		Inwentarz żywy		
	liczba	%	nr transportów (R)	pierwszy transport	ostatni transport	liczba	%	konie	krowy	kozy (lub owce)
Bełżec	39	30,0	361-395 413-416	2.5.1947	12.8.1947	16900	37,8	2336	4354	2875
Bug Włodawski	24	18,5	417-440	4.6.1947	27.7.1947	6543	14,6	2367	3583	7902
Chełm	10	7,7	480-489	8.7.1947	30.7.1947	3133	7,0	652	1224	2209
Chotyłów	30	23,0	450-479	28.6.1947	21.7.1947	9266	20,7	2566	4526	12420
Werbkowie-Hrubieszów	27	20,8	395-412 501-509	19.6.1947	8.8.1947	8886	19,9	2033	2421	4781
razem	130	100,0	361-440 450-489 501-509	2.5.1947	12.8.1947	44728	100,0	9954	16108	30187

Źródło: Wykaz transportów: Archiwum Akt Nowych (AAN), zespol 200 – Państwowy Urząd Repatriacyjny, Zarząd Centralny w Łodzi, sygn. XII/119, k. 146-159.

Tabela 4. Dane dotyczące akcji przesiedleńczo-osiedleńczej w województwie lubelskim w ramach akcji „Wisła”. Stan z 8 listopada 1947 r.

Powiat	Opuszczono		Osiedlono		Upełniono		Przeznaczono		
	gospodarstw	ha	gospodarstw	ha	gospodarstw	ha	gospodarstw	do osiedlenia	na folwarki
białski	2185	15839	1100	10000	312	1195	500	4500	144
biłgorajski	157	953	152	925	5	28	-	-	-
chełmski	628	3074	523	2850	105	224	-	-	-
hrubieszowski	2175	9203	787	3644	-	-	700	4500	1059
tomaszowski	1997	8557	592	3500	-	-	455	2800	2557
włodawski	1729	13000	380	3500	952	5876	180	1800	1824
razem	8871	50626	3534	24419	1374	7322	1835	13300	5584 ^a

^a do zagospodarowania na tzw. folwarki planowano przeznaczyć dodatkowo ok. 60 000 ha po Ukrainach przesiedlonych do USRR

Źródło: Sprawozdanie z akcji przesiedleńczo-osiedleńczej województwa lubelskiego do Ministerstwa Administracji Publicznej z 8 listopada 1947: APL, UWL-WSP, 65, k. 73; Sprawozdanie z akcji przesiedleńczo-osiedleńczej na terenie województwa lubelskiego: AAN, zespol 196 – Ministerstwo Ziemi Odzyskanych, 784, bp.

Podczas akcji przesiedleńczo-osiedleńczej występowała ścisła korelacja między liczbą opuszczonych gospodarstw i arealem ziemi, co było wynikiem rolniczego charakteru ludności ukraińskiej. Największą liczbę opuszczonych gospodarstw i arealu ziemi zanotowano w powiecie białskim, a najmniejszą w biłgorajskim.

Pierwotnie zamierzano z gospodarstw poukraińskich tworzyć gospodarstwa liczące od 7 do 12 ha. Realizacja tych założeń była niemożliwa z uwagi na zastaną sieć budynków gospodarczych czy układ działek. W najkorzystniejszej sytuacji znajdowali się osiedleńcy w powiatach włodawskim i białskim, ponieważ otrzymane nadziały były największe (9,21; 9,09 ha), znacznie przekraczając średnią (6,90 ha). Najmniejszy nadział otrzymywali osadnicy w powiatach hrubieszowskim (4,63 ha) i chełmskim (5,44 ha). Areal ziemi przeznaczony na upełnorolnienie największy był w powiecie włodawskim i tam też największe przydziały (6,17 ha). Zbliżony nadział występował w powiecie biłgorajskim (5,6 ha), jednak z uwagi na małą liczbę upełnorolnionych gospodarstw nie wpływało to na stosunki własnościowe i sposób gospodarowania. W pozostałych powiatach nadziały były niższe od średniej wojewódzkiej (5,32 ha) i wynosiły dla powiatów białskiego 3,83 ha i chełmskiego 2,13 ha. Poprawę ustroju rolnego mogło przynieść dalsze upełnorolnienie, a nie kolejna fala osadnictwa. W puli przygotowanych do osiedlenia średni nadział ziemi miał wynosić około 7 ha.

Pierwszym etapem osiedleń miała być tzw. akcja „żniwna” z udziałem specjalnych grup (15-20 osób) wzmocnionych przez małorolnych i przez dbających o ich bezpieczeństwo żołnierzy²⁴. Akcje żniwna i osiedleńcza przebiegały z wieloma trudnościami, część osadników, otrzymując niższe od spodziewanych nadziały, porzucała ziemię. Niekorzystne było również nieuwzględnianie przy prowadzeniu osadnictwa rodzaju gleb: część osadników otrzymała nadziały na glebach piaszczystych, mniej urodzajnych. Również akcja palenia gospodarstw poukraińskich przez oddziały UPA²⁵ i wysoki poziom zagrożenia wpływały na opuszczenie gospodarstw przez część osadników. Np. po spaleniu miejscowości Rzeczyca (15/16 sierpnia 1947 r.) i Machnów (17/18 sierpnia 1947 r.) w powiecie tomaszowskim akcja osiedleńcza się załamała. Liczba osadników w tym okresie w skali województwa spadała z 4187 rodzin do około 3000²⁶. Wśród nich znajdowali się również spekulanci zgłaszający się do akcji osadniczej wyłącznie w celu nabycia gospodarstwa i jego późniejszej odsprzedaży.

Ostatnim etapem przesiedleń związanych z akcją „Wisła” w województwie lubelskim było wysiedlenie w dniach 22-30 września 1947 r. 614 osób z powiatów hrubieszowskiego, tomaszowskiego (110 rodzin – 421 osób) i włodawskiego (66 rodzin – 193 osoby). Mimo to władze szacowały liczbę obecnych Ukraińców w województwie lubelskim na 2500 osób, głównie w powiatach zamojskim i krasnostawskim²⁷. Władze centralne i wo-

• • • • •

²⁴ T. Skrzyński, op. cit., s. 175-176.

²⁵ K. Piątkowski, *Likwidacja Ukraińskiej Powstańczej Armii i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów na Zamojszczyźnie (od kwietnia 1947 r. do grudnia 1947 r.)*, [w:] *Pogranicze. Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku* [red.] Z. Mańkowski, Lublin 1992, s. 101-110. A. Szczesniak, W. Szota, *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973, s. 465-466; A. Tłomacki, *Akcja „Wisła” w powiecie białskim na tle walki politycznej i zbrojnej w latach 1944-1947*, Biała Podlaska-Warszawa 2003, s. 220-221; R. Ziętek, *Działania Grupy Operacyjnej „Hrubieszów” na terenie powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego po zakończeniu akcji „Wisła”*, „Roczniki Humanistyczne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, 2002, t. 50, z. 2, s. 231-247; R. Ziętek, *Przebieg wojskowej fazy akcji „Wisła” na terenie 28 Taktycznego Odcinka UPA „Danyliw”*, „Rocznik Chełmski” 2008, t. 12, s. 150-180.

²⁶ Pismo pełnomocnika powiatowego ds. przesiedleńczo-osiedleńczych w Tomaszowie Lubelskim do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie; Pismo z 21 sierpnia 1947 r. Jana Gilasa do Władysława Wolskiego: AAN, 200, XII/119, k. 55, 57.

²⁷ *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, [red.] E. Misilo, Warszawa 1993, s. 389 (przypis 1).

jewódzkie na podstawie sprawozdań starostów zdawały sobie sprawę z ich obecności również w innych powiatach²⁸.

Zasiedlanie i zagospodarowywanie gospodarstw poukraińskich trwało jeszcze przez kilka lat, np. w powiecie radzyńskim w 1948 r. w gospodarstwach poukraińskich osadzone 78 rodzin repatriantów, 12 miejscowych rodzin, a 53 gospodarstwa upełnorołniono²⁹. Część działek przylegających do lasów przekazano pod zalesianie Dyrekcji Lasów Państwowych³⁰. Jednym z największych wyzwań przed administracją w skali całego województwa było uregulowanie stosunków własnościowych³¹.

Proces zasiedlania opuszczonych gospodarstw w ramach akcji „Wisła” doprowadził do trwałej zmiany oblicza etnicznego, językowego i kulturowego Lubelszczyzny. Charakter tej akcji wynikał przede wszystkim z zasad wypracowanych w pierwszych miesiącach jej trwania, oraz doświadczeń związanych z przebiegiem wymiany ludności z USRR. Działania te byłyby niemożliwe bez udziału oddziałów wojska.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych

– Państwowy Urząd Repatriacyjny. Zarząd Centralny w Łodzi [200]

Archiwum Instytut Pamięci Narodowej, oddział Warszawa

– Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego – Gabinet Ministra

Archiwum Państwowe w Lublinie

– Urząd Wojewódzki w Lublinie, Wydział Społeczno-Polityczny

– Starostwo Powiatowe w Lubartowie 1944-1950 [726]

Archiwum Państwowe w Lublinie; oddział w Radzynie Podlaskim

– Starostwo Powiatowe w Białej Podlaskiej [4]

– Starostwo Powiatowe w Radzynie Podlaskim [6]

Archiwum Państwowe w Zamościu

– Starostwo Powiatowe w Tomaszowie Lubelskim [5]

Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie

– 3 Dywizja Piechoty [IV.521.3]

II. Źródła drukowane

Akcja „Wisła”. Dokumenty, [red.] E. Misilo, Warszawa 1993.

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1936, 1944.

Opozycja parlamentarna w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym 1945-1947, [red.]

R. Turkowski, Warszawa 1997.

Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenia Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946, [red.] E. Misilo, Warszawa 1996, t. 1; Warszawa 1999, t. 2.

• • • • •

²⁸ Wykaz mniejszości narodowych w powiecie białskim, stan z 1 września 1947 r.: APL-R, zespół 4 – Starostwo Powiatowe w Białej Podlaskiej, k. 166.

²⁹ Pismo z dnia 19 listopada 1948 r.: APL-R, 6, 636, k. 2.

³⁰ Pismo z dnia 20 kwietnia 1948 r. Starostwa Powiatowego w Radzynie Podlaskim do Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie: APL-R, 6, 586, k. 10.

³¹ Pismo z dnia 22 lutego 1949 r. Urzędu Wojewódzkiego do Starostwa Powiatowego w Radzynie Podlaskim: APL-R, 6, 587, k. 2; Pismo z dnia 1 lipca 1947 r. do Referatu Rolnego Starostwa Powiatowego w Tomaszowie Lubelskim: APL-R, 6, 601, k. 2.

III. Wspomnienia

Bołtryk M., *Zostało w pamięci*, „Przegląd Prawosławny” 2005, nr 5 (239).

IV. Opracowania

Bobusia B., *Warunki przesiedlenia w ramach akcji „Wisła”*, [w:] *Akcja „Wisła”. Przyczyny, przebieg, konsekwencje*, [red.] B. Bobusia, Przemyśl 2007.

Czubara K., *Bezpieka. Urząd Bezpieczeństwa na Zamojszczyźnie*, Zamość 2003.

Drozd R., *Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych w ramach akcji „Wisła”*, Warszawa 1997.

Garbowski H., *Zanim doszło do akcji „Wisła”*, Pruszków 2000.

Juchniewicz M., *Udział 7. Łużyckiej Dywizji Piechoty w akcji „Wisła”. Walki z bandami UPA*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1962, nr 4.

Pawlikowski G., *Polityka władz wobec ukraińskiej mniejszości narodowej w województwie lubelskim (lipiec 1944 r. – marzec 1947 r.)*, „Polityka i Społeczeństwo” 2009, nr 6.

Pawlikowski G., *Przesiedlenia ludności ukraińskiej z województwa lubelskiego do USRR (październik 1944 r. – marzec 1947 r.)*, „Nowa Ukraina. Zeszyty Historyczno-Politologiczne” 2009.

Piątkowski K., *Likwidacja Ukraińskiej Powstańczej Armii i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów na Zamojszczyźnie (od kwietnia 1947 r. do grudnia 1947 r.)*, [w:] *Pogranicze. Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich w XX wieku*, [red.] Z. Mańkowski, Lublin 1992.

Pisuliński J., *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944-1947*, Rzeszów 2009.

Skrzyński T., *Akcja „Wisła” w świetle akt Ludowego Wojska Polskiego*, „Czas Najnowsze” 2001.

Szcześniak A.B., Szota W.Z., *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973.

Tłomacki A., *Akcja „Wisła” w powiecie białskim na tle walki politycznej i zbrojnej w latach 1944-1947*, Biała Podlaska–Warszawa 2003.

Ziętek R., *Działania Grupy Operacyjnej „Hrubieszów” na terenie powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego po zakończeniu akcji „Wisła”*, „Roczniki Humanistyczne” 2000, t. 50, z. 2.

Ziętek R., *Przebieg wojskowej fazy akcji „Wisła” na terenie 28. Taktycznego Odcinka UPA „Danyliw”*, „Rocznik Chelmski” 2008, t. 12.

THE RESETTLEMENT AND SETTLEMENT ACTION IN THE PROVINCE OF LUBLIN (MAY-OCTOBER 1947)

Summary

The resettlement and settlement action is one of the least known and explored aspects of the “Wisła” Operation which took place in 1947. Polish Army troops were made responsible for the resettlement of the Ukrainians inhabiting southern Poland. In the course of the Operation, between May and October of 1947, about 9,684 families (33,946 Ukrainians) were forced to leave the province of Lublin to be settled in north and west Poland. They left behind 8,871 farms. Only 30% of them were later settled by new Polish settlers, while the rest was used as industrial-scale plough land and for forestry.

The forces of the Ukrainian Insurgent Army and the Ukrainian Nationalist Organization tried to prevent both the resettlement action and the subsequent Polish settlement, but were unsuccessful. This action changed the ethnic, linguistic, religious and cultural face of the Lublin region. The author presents in detail both the numerical data and the course of these events.

Keywords: the Ukrainian minority, Lublin province, Vistula operation, resettlement